

Παγκοσμιοποίηση και αλλοτριώση

1

Γράφτηκε στην «έγκριτη» —όπως συνηθίζεται να λέγεται— βραζιλιάνικη εφημερίδα *Folha de Sao Paolo* και το επανέλαβε η επίσης «έγκριτη», με τα ίδια κριτήρια, γαλλική *Le Monde*: η Ilka da Silva από την Μπαχία, Mae-de-Santo, «Μητέρα Αγίου» δηλαδή μεγάλη Ίερα «μακούμπα» του «καντόμπλε», του αφροβραζιλιάνικου βουντού, τέλεσε τέσσερις καθαρμούς στην Wall Street, μετά από ειδική πρόσκληση της Διεύθυνσης του Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης! (*Le Monde* 24/9/99). Για να ολοκληρώσει, μάλιστα, το έργο της έκανε και μία επιπλέον τελετουργία μπροστά στο είδωλο Ξάνγκο (μιας από τις ισχυρότερες θεότητες του καντόμπλε) μέσα στο διαμέρισμά της στη νεοϋρκέζικη συνοικία του Κουίνς...

Ο Μαρξ, ή, αν προτιμάτε, το Φάντασμά του, για να μείνουμε στο ίδιο κλίμα, επιβεβαιώνεται με την επιστροφή του Μυθικού μέσα στη μοντέρνα Βαβυλώνα, στο κέντρο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού. Ο Ξάνγκο φεύγει από τις φαντασιώσεις παραμυθίας των μαύρων σκλάβων της Μπαχία για να συνδεθεί με «αυτό το αυτόματο φετίχ, την αυτο-επικτεινόμενη αξία, το χρήμα που γεννάει χρήμα [...] χωρίς τα γονικά σημάδια της καταγωγής του» (*Capital*, vol. III, p. 392, Progress, Μόσχα 1977), με το Μέγα Είδωλο του πλασματικού κεφαλαίου, le Grand Macabre!

Μέσα από την οπτική γωνία και την προοπτική που προσφέρει ο Μαρξ, γίνεται φανερό ότι η παρουσία της Μεγάλης Ίερας μακούμπα στη Γουόλ Στριτ δεν είναι αμερικάνικο «χάπενινγκ» ούτε απλώς η απειροστή εκδήλωση του ανορθολογισμού των καιρών μας, στις παραμονές της νέας χιλιετίας: έχει τη δική της λογική, μια λογική που συμπίπτει με την αλλοτριωτική λογική του κεφαλαίου στην πλήρη ιστορική της ανάπτυξη και την ακραία της κατάληξη στην εποχή μας.

Η μοντέρνα αλλοτριώση, όπως δείχνει και το παραπάνω πρόσφατο παράδειγμα, μέσα από τις μεταμοντέρνες κοινοτοπίες των τελευταίων είκοσι χρόνων, παίρνει πολλές μορφές αντι-μοντέρνας παλινδρόμησης στα πιο απομακρυσμένα από τους Μοντέρνους Καιρούς σκοτάδια. Η μοντέρνα ζούγκλα ξεορκίζει τους φόβους της και ταυτίζει τα φετίχ της με τις μυστηριακές δυνάμεις της αρχέγονης ζούγκλας του Αμαζονίου και της Αφρικής...

2

Στον Μαρξ οφείλουμε την πρώτη αποκρυπτογράφηση του αινίγματος της αλλοτρίωσης με αφετηρία τις ιστορικές αντιφάσεις των υλικών όρων της κοινωνικής ζωής. Η παλιά και εν πολλοίς στείρα διαμάχη για το αν η έννοια της αλλοτρίωσης στον Μαρξ είναι ή όχι ένα χεγκελιανό ιδεαλιστικό ή και φούερεμπαχικό κατάλοιπο στην πρώιμη περίοδο της νεότητάς του που αργότερα εγκαταλείπεται από τον ίδιο, συνήθως προβάλλει πάνω στον Μαρξ μια ξένη σ' αυτόν αντίληψη. Τόσο οι λεγόμενοι «ανθρωπιστές» που φετιχοποιούν τα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844* και τα αντιπαράθετον στο Κεφάλαιο της μαρξικής ωριμότητας όσο και η γνωστή αλτουσεριανή απόρριψη μετά βδελυγμίας των πρώτων στο όνομα του δεύτερου, παραβλέπουν την ενότητα συνέχειας και ασυνέχειας, τη διαδικασία ανάπτυξης μέσα από την οποία ο Μαρξ άνοιξε έναν ορίζοντα κριτικής, άρνησης και συνολικής υπέρβασης του καπιταλισμού ως της τελευταίας ανταγωνιστικής μορφής ταξικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια, «ανθρωπιστές» και στρουκτουραλιστές διαχωρίζουν και οι δύο την ανάπτυξη της μαρξικής θεωρίας της αλλοτρίωσης από την κριτική του της πολιτικής οικονομίας, την όλη περιπετειώδη εξερεύνηση μιας *terra incognita* από τα πρώιμα έργα στα *Grundrisse* κι από κει στις μεταγενέστερες επεξεργασίες του *Κεφαλαίου*. Εάν δεν ξετυλίξουμε τη σπείρα στο σύνολό της, όχι μόνο ο Μαρξ διαμελίζεται και γίνεται α-νόητος, αλλά και η ίδια η πραγματικότητα στην οποία ζούμε γίνεται ακατανόητη και παλινδρομεί η εικόνα της στα σκοτάδια μιας προ-μοντέρνας/μεταμοντέρνας/αντι-μοντέρνας ζούγκλας.

Συνηθίζεται από εχθρούς και «φίλους» του λεγόμενου «νεαρού» Μαρξ, η αλλοτρίωση να ανάγεται, ή μάλλον να εξαιρώνεται σε ψυχολογική συνθήκη, σε κατάσταση ψυχικής αποξένωσης από τους άλλους κι από τον Εαυτό ή και σε μορφή «ψευδούς συνείδησης» και μόνο, σε ιδεολογία (που κι αυτή εννοείται αποκλειστικά στα στενά πλαίσια μιας ψευδούς συνείδησης).

Για τον Μαρξ, όμως, η αλλοτρίωση είναι πρωταρχικά μια *ιστορική-υλική διαδικασία* που ξεκινάει από το θεμελιακό επίπεδο της αλληλεπίδρασης του κοινωνικού ανθρώπου και της Φύσης, στο ιστορικά αναπτυσσόμενο πεδίο της παραγωγής και αναπαραγωγής των όρων της ανθρώπινης ζωής.

«Αυτό που απαιτεί εξήγηση», γράφει ο Μαρξ στα *Grundrisse*, «δεν είναι η ενότητα των ζώντων και δρώντων ανθρώπινων όντων με τις φυσικές, ανόργανες συνθήκες της ανταλλαγής της ύλης με τη φύση, και συνεπώς της ιδιοποίησης της φύσης από τους ίδιους. [...] Εκείνο που πρέπει να εξηγήσουμε είναι το διαχωρισμό αυτών των ανόργανων όρων της ανθρώπινης ύπαρξης από αυτό το δρών ον, ένα χωρισμό που τίθεται στην πλήρη του μορφή μόνο μέσα στη σχέση της μισθωτής εργασίας με το κεφάλαιο» (*Grundrisse*, Marx-Engels, *Collected Works*, vol. 28, p. 413).

Η αλλοτρίωση είναι πρώτα απ' όλα *αλλοτρίωση της εργασίας*. Είναι από αυτόν τον υλικό ιστορικό βυθό που αναδύεται και διαμορφώνεται η όλη διαλεκτική του υποκειμένου και του αντικειμένου, η παράδοση αναστροφή της στον καπιταλισμό, μαζί κι όλες οι παράγωγες στρεβλώσεις στις συνειδητές (κι ασυνειδητές) παραστάσεις κι αναπαραστάσεις. Η φετιχιστική παρουσίαση των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους σαν σχέσεων μεταξύ

πραγμάτων δεν είναι κάποια υποκειμενική κατασκευή, αλλά η αναγκαία μορφή εμφάνισης αυτού που όντως συμβαίνει στις υλικές σχέσεις μέσα σε όρους καπιταλιστικής παραγωγής.

Η αντικειμενική πραγματοποίηση των σχέσεων ανάμεσα σε δρώντα και ζώντα υποκείμενα εκδηλώνει το διχασμό της ίδιας της εργασίας σε συγκεκριμένη και αφηρημένη εργασία. Ή, με άλλους όρους, το διχασμό της εργασίας ως αντικειμενικότητας και ως υποκειμενικότητας. Στα *Grundrisse* πάλι, ο Μαρξ δείχνει, ανατρέποντας κάθε μεταφυσική οντολογικοποίηση της σχέσης υποκειμένου/αντικειμένου, ότι, στη σχέση της εργασίας με το κεφάλαιο, η πρώτη γίνεται ένα «αντικειμενικό μη αντικειμενικό», «εργασία διαχωρισμένη από όλα τα μέσα εργασίας και όλα τα αντικείμενα της εργασίας, από όλη την αντικειμενικότητά της. Ζωντανή εργασία που υπάρχει ως αφαίρεση από τις στιγμές της ενεργού πραγματικότητάς της. [...] Εργασία ως απόλυτη φτώχεια: φτώχεια, όχι σαν έλλειψη, αλλά σαν πλήρης αποκλεισμός από τον αντικειμενικό πλούτο [...] η εργασία είναι από τη μια η απόλυτη φτώχεια ως αντικείμενο, και από την άλλη η γενική δυνατότητα του πλούτου ως υποκείμενο και δραστηριότητα...» (ό.π., σ. 222).

Η αλλοτρίωση της εργασίας δεν αναποδογυρίζει ή στρεβλώνει απλώς τη σχέση του υποκειμένου και του αντικειμένου: αντιστοιχεί σε μια χωρίς αντικειμενικότητα αντικειμενικότητα και σε ένα χωρίς υποκειμενικότητα υποκείμενο, σε ένα αφυσσαλέο ρήγμα μέσα στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη ανάμεσα στην ίδια και τους όρους που την κάνουν δυνατή. Το ρήγμα αυτό διαπερνάει όλα τα επίπεδα, ή ακριβέστερα όλες τις διαλεκτικές στιγμές του ζωντανού κοινωνικού σώματος και όλες τις παράγωγες μορφές αλλοτρίωσης.

Επειδή η εργασία είναι καθοριστική για την ανάδυση και τον καθορισμό του ανθρώπου ως ιστορικού όντος, η αλλοτρίωσή της δεν είναι κάποια μεταφυσική οντολογική-ανθρωπολογική συνθήκη, αλλά ιστορικό φαινόμενο. Εάν οι απαρχές της βρίσκονται στον καταμερισμό της εργασίας και η κορύφωσή της στον καπιταλισμό, τότε και μέσα στη φυσική ιστορία του τελευταίου (στη γένεση, άνοδο, ωρίμανση και παρακμή), η αλλοτρίωση μετεξελίσσεται.

Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι το εξής: Ποιες αλλαγές έχουν επέλθει στην αλλοτρίωση λόγω των αλλαγών στον καπιταλισμό του τέλους του 20ού αιώνα που συνηθίζεται πλέον να καλύπτονται κάτω από το κοινό σημαίνον «παγκοσμιοποίηση»;

3

Σύμφωνα με την αγοραία αντίληψη, η παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει ένα νέο ιστορικό στάδιο όπου το κεφάλαιο έχει πλέον πετύχει την «οριστική και πλήρη νίκη» του σε πλανητική κλίμακα, ξεπερνώντας το Κράτος-Έθνος ή και τις αντιφάσεις του, κινούμενο στους χρηματιστικούς αιθέρες, ανεξάρτητο από τη σφαίρα της παραγωγής, πάνω από σύνορα και ηπείρους, χωρίς καμιά εθνική κρατική αρχή και κυβέρνηση να μπορεί να το παρεμποδίσει, χωρίς κανένα μαζικό εργατικό και λαϊκό κίνημα να μπορεί να του αντισταθεί.

Έχει ασκηθεί από διάφορες πλευρές και προπαντός από τις ίδιες τις εξελίξεις καταλυτική κριτική σ' αυτό το ιδεολόγημα. Μερικοί φθάνουν μέχρι το να αρνούνται την ύπαρξη της ίδιας της παγκοσμιοποίησης. Η δική μας κριτική επιχείρησε, σε διάφορες ευκαιρίες, να διακρίνει ανάμεσα σε μύθο και πραγματικότητα (βλ. ιδιαίτερα τις εισηγήσεις μας, *Η Πα-*

γκοσμιοποίηση ως φάντασμα του κομμουνισμού, στη Διεθνή Συνάντηση για τα 150 χρόνια του Κομμουνιστικού Μανιφέστου στο Παρίσι, το Μάιο 1998, και *Η Παγκοσμιοποίηση ως Μετάβαση στο Σοσιαλισμό*, στο Διεθνές Συνέδριο για το Σοσιαλισμό στον 21ο αιώνα, στο Βουχάν της Λαϊκής Κίνας, τον Οκτώβριο 1999).

Τη συνοψίζουμε εδώ: σε αντίθεση προς τους προ-καπιταλιστικούς κοινωνικο-οικονομικούς σχηματισμούς, η *τάση προς την καθολικότητα*, την καθολική ανάπτυξη και καθολική ιδιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων είναι εγγενής στο κεφάλαιο, ως αυτο-επεκτεινόμενης αξίας, αλλά προσκρούει διαρκώς στα όρια που τίθενται από τη φύση του ίδιου του κεφαλαίου. Σε ένα μάλιστα στάδιο ανάπτυξης, όπως προέβλεπε ο Μαρξ στα *Grundrisse* (op. cit., p. 336-337), αυτή η τάση προς την καθολικότητα θα βρει στο ίδιο το κεφάλαιο το μεγαλύτερο φραγμό στην πορεία της, και ως εκ τούτου θα ωθήσει στην υπέρβασή του.

Τούτο ακριβώς συμβαίνει όταν η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή η διεθνοποίηση της οικονομικής ζωής, η εγκαθίδρυση ενός παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας και της παγκόσμιας αγοράς ανοίγει τη μεταβατική εποχή της ιμπεριαλιστικής παρακμής του συστήματος.

Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάποιο φαινόμενο που εκδηλώνεται σχετικά πρόσφατα, από τότε που άρχισαν να χρησιμοποιούν τον όρο οι «οικονομικοί εργέφαλοι» του κατεστημένου των ΗΠΑ, στη δεκαετία του '80. Είναι ιστορική αντιφατική διαδικασία, κινητήρια δύναμη και εκδήλωση της εποχής της μετάβασης από την τελευταία ανταγωνιστική ταξική κοινωνία στον παγκόσμιο κομμουνισμό. Διακρίνουμε τρεις φάσεις παγκοσμιοποίησης:

Η πρώτη αρχίζει στα τέλη του 19ου αιώνα και καταλήγει στην έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και την Οκτωβριανή Επανάσταση. Αντιστοιχεί στις ιστορικές αλλαγές που αναλύει ο Λένιν, βασισμένος στον Χίλφερντιγκ, στην μπροσούρα του για τον ιμπεριαλισμό.

Η δεύτερη φάση παγκοσμιοποίησης αρχίζει στο τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, με τη θέσπιση του συστήματος του Μπρέτον Γουντς και τελειώνει με την κατάρρευσή του το 1971. Αντιστοιχεί στη μεταπολεμική περίοδο παρατεταμένης επέκτασης και άνθησης του καπιταλισμού, που στηρίχτηκε στη σταθερή μετατρεψιμότητα δολαρίου-χρυσού και το καθεστώς διεθνοποιημένου κείνσιανισμού, για να καταλήξει σε μια χωρίς προηγούμενο κρίση υπερπαραγωγής κεφαλαίου από τα τέλη της δεκαετίας του '60 - αρχές της δεκαετίας του '70.

Η τρίτη φάση παγκοσμιοποίησης αρχίζει από τα τέλη της δεκαετίας του '70 - αρχές της δεκαετίας του '80 με τη φιλελευθεροποίηση των αγορών, την αντι-κείνσιανή υστερία του νεοφιλελευθερισμού και την απρόσκοπτη πτήση στις διεθνείς χρηματιστικές σφαίρες σε μια φυγή προς τα εμπρός, για την εξεύρεση διεξόδου από την κρίση υπερπαραγωγής κεφαλαίου, στην οποία είχε καταλήξει η μεταπολεμική άνθηση, και την ανακοπή κι αναστροφή του διεθνούς επαναστατικού παλιρροϊκού κύματος, που συνόδεψε την κατάρρευση του συστήματος του Μπρέτον Γουντς το 1968-75. Αυτή η τρίτη φάση πήρε το απροσανατολιστικό εν πολλοίς όνομα της globalization ή παγκοσμιοποίησης, ενώ ουσιαστικά αφορά την παγκοσμιοποίηση του *χρηματιστικού κεφαλαίου* κυρίως σε συνθήκες κρίσης υπερουσσώρευσης του παραγωγικού κεφαλαίου.

Οι ιδιαίτεροι χαρακτήρες της τρίτης φάσης της παγκοσμιοποίησης, προπαντός η αστρονομική απόσταση που χωρίζει τα ιλιγγιώδη ποσά που μεταφέρονται από το ένα ση-

μείο της πλανητικής χρηματιστικής σφαίρας στο άλλο από τη λιμνάζουσα σφαίρα της παραγωγής — με μετριοπαθείς υπολογισμούς πάνω από ένα τρισεκατομμύριο δολάρια μετακινούνται στις χρηματαγορές, από το οποίο μόνο το 15% αντιστοιχεί σε πραγματικές αξίες εμπορευμάτων— έχουν συνταρακτικό αντίκτυπο στις ζωές και τις συνειδήσεις των πληθυσμών.

Η χρηματιστική παγκοσμιοποίηση της τελευταίας εικοσαετίας του 20ού αιώνα έφερε μυθώδη πλούτο στα χέρια μιας ελάχιστης παρασιτικής μειοψηφίας κερδοσκόπων, ενώ από την άλλη επέφερε την *παγκοσμιοποίηση της αθλιότητας* αλλά και την *παγκοσμιοποίηση του πιο ακραίου φετιχισμού*.

4

Με το πλασματικό κεφάλαιο «*οι σχέσεις του κεφαλαίου αποκτούν την πιο εξωτερικευμένη και φετιχιστική τους μορφή*», όπως γράφει ο Μαρξ (*Capital*, vol. III, p. 391, Progress 1977, Μόσχα). Με τη χρηματιστική παγκοσμιοποίηση έχουμε την αποθώωση και την κοσμοκρατορία της φετιχιστικής φενάκης, που μακρινή αφετηρία της έχει το φετιχιστικό χαρακτήρα της εμπορευματικής μορφής.

Δεν πρόκειται απλώς για μια μεγιστοποίηση του φετιχισμού του εμπορεύματος και του φετιχισμού του κεφαλαίου. Υπάρχουν νέα ποιοτικά γνωρίσματα της αλλοτριωτικής διαδικασίας.

Στην εποχή της ιστορικής ανόδου του καπιταλισμού και στις περιόδους βιομηχανικής του επέκτασης, η αλλοτρίωση συγκαλύπτεται ταυτιζόμενη με την *αντικειμενοποίηση* (*Vergegenständlichung*) των δυνάμεων και ικανοτήτων του κοινωνικού ανθρώπου —στη φιλοσοφική αντίληψη του Χέγκελ για την αλλοτρίωση υπάρχει η πιο κλασική μορφή αυτής της ταύτισης, και η ανατροπή της από τον Μαρξ ήταν ο αναγκαίος όρος για την υπέρβαση του γερμανικού ιδεαλισμού και το περίφημο «υλιστικό αναποδογύρισμα».

Αντίθετα, στην εποχή της όψιμης καπιταλιστικής παρακμής και κυρίως σ' αυτό το εξωπραγματικό *fin de siecle* της χρηματιστικής παγκοσμιοποίησης, η αλλοτρίωση συγκαλύπτεται ταυτιζόμενη όχι με την αντικειμενοποίηση αλλά με την απο-αντικειμενοποίηση (*Entgegenständlichung*), με τη φενάκη ότι η συσσώρευση πλούτου έχει τελείως ανεξαρτητοποιηθεί από τη ζωντανή εργασία, όπως και η σφαίρα της πλανητικής χρηματιστικής υπερ-κερδοσκοπίας έχει, υποτίθεται, αυτονομηθεί από τη σφαίρα της παραγωγής.

Όλοι οι διαδοδομένοι μύθοι για «το τέλος της εργασίας», τη «μεταβιομηχανική εποχή» κ.λπ. στηρίζονται πολύ λιγότερο στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών και πολύ περισσότερο στην παγκοσμιοποίηση της χάρτινου πλούτου στη βάση μιας παγκοσμιοποίησης της αθλιότητας, που τριτοκοσμιοποιεί τις μητροπόλεις, δημιουργώντας τεράστιες μάζες χρόνιων ανέργων και αποκλεισμένων, και καταποντίζει περιοχές ολόκληρες του Τρίτου Κόσμου ή και ηπείρους (Αφρική) στο έρεβος ενός «Τέταρτου Κόσμου».

Η απο-αντικειμενοποίηση ως αλλοτριωτική διαδικασία θίγει την ανθρώπινη ύπαρξη στα ενδότερά της. Η εξωτερικευση/αντικειμενοποίηση των δημιουργικών δυνάμεων του ανθρώπου είναι η αφετηρία και η βάση που επιτρέπει την παραπέρα εσωτερικευσή της, τη

διαδικασία της υποκειμενοποίησης, της ανάδυσης και διαμόρφωσης της υποκειμενικότητας. Ο αλλοτριωτικός και αλλοτριωμένος χαρακτήρας της αντικειμενοποίησης στις ταξικές κοινωνίες προσδίδει αλλοτριωμένο χαρακτήρα στην υποκειμενοποίηση και στο υποκείμενο. Όταν όμως η αλλοτριωτική διαδικασία κυριαρχείται από την από-αντικειμενοποίηση, τότε η εσωτερίκευση αυτής της «*πιο εξωτερικευμένης και φετιχιστικής μορφής*» των σχέσεων του κεφαλαίου (Μαρξ) εκπίπτει σε διαδικασία *απο-υποκειμενοποίησης*, πορεία αποσύνθεσης και αφανισμού των στοιχείων υποκειμενικότητας που εμφανίζονται.

Ο θάνατος του υποκειμένου που, μετά το θάνατο του θεού, είχε προαναγγεληθεί από τις απαρχές της εποχής της καπιταλιστικής παρακμής και, στη συνέχεια, με ιδιαίτερη έμφαση από μια σειρά Γάλλους στοχαστές, στρουκτουραλιστές και μη, από τη δεκαετία του '60, έπαυε πια να είναι φιλοσοφική ενόραση και έγινε ιστορικό γνώρισμα των κοινωνιών των *yuppies*, της virtual reality και των τερατουπόλεων του Μπλαντ Ράνερ.

Παγκοσμιοποίηση του πλασματικού κεφαλαίου σημαίνει *παγκοσμιοποίηση πλασματικών υποκειμένων*, που είναι υποχείρια και διαχειριστές, ταυτόχρονα, πλασματικών αντικειμένων. Αφανιζόμενα υποκείμενα σε έναν αντικειμενικό κόσμο μη αντικειμένων.

Αυτό το μάγμα κινείται και κινεί, αλληλεπιδρά με ό,τι συμβαίνει στις ανώτερες στιβάδες του κοινωνικού εδάφους, και προπαντός εκεί όπου οι αντιφάσεις γίνονται συνειδητές παραστάσεις, ιδεολογικά μορφώματα και παλεύονται από ανθρώπους χωρισμένους από ασυμβίβαστα ταξικά συμφέροντα.

Η φετιχιστική διαδικασία απο-αντικειμενοποίησης/απο-υποκειμενοποίησης, που πυροδοτεί η παγκόσμια υπερσυσσώρευση πλασματικού κεφαλαίου, η διαδικασία αποσάθρωσης της υποκειμενικότητας, αλληλεπιδρά με τις συνέπειες από την υποχώρηση των μαζικών εργατικών και λαϊκών κινημάτων στην 20ετία της χρηματιστικής νεο-φιλελεύθερης επέλασης. Τρέφει και τρέφεται με όλες τις διαψεύσεις των Μεγάλων Προσδοκιών της γενιάς του '60, με την απομάκρυνση στο άπειρο της αναμενόμενης επανάστασης και της ριζικής αλλαγής, με την αποδοχή του καπιταλισμού, της αγοράς, της αστικής δημοκρατίας σαν του αξεπέραστου ορίζοντα της Ιστορίας.

Αυτή η ολέθρια αλληλεπίδραση γνωρίζει την κορύφωση όταν, κάτω από την πίεση της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης πάνω στις συσσωρευμένες αντιφάσεις και τα αδιέξοδα των γραφειοκρατικών μεταβατικών κοινωνιών του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», οι τελευταίες καταρρέουν. Η ενδόρηξη της Σοβιετικής Ένωσης, πάνω απ' όλα, και η πίεση από την πιο κολοσιαία παλινορθωτική αντεπανάσταση δε λύνει αλλά παροξύνει αφάνταστα, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, την κρίση διαμόρφωσης ενός υποκειμένου της χειραφέτησης —παρόλο που ένας βασικός παράγοντας στην παρεμπόδιση διαμόρφωσης μιας τέτοιας επαναστατικής υποκειμενικότητας, η ίδια η σταλινική γραφειοκρατία, χρεοκόπησε ιστορικά και ανεπιστρεπτί. Η χρεοκοπία αυτή εμφανίζεται από καπιταλιστές και «ανακλωμένους» πρώην σταλινικούς σαν χρεοκοπία του ίδιου του σοσιαλισμού και του επαναστατικού προτάγματος. Από την άλλη, οι νοσταλγοί του παρελθόντος ή και οι απολογητές του σταλινισμού παρουσιάζουν σαν μόνη εναλλακτική λύση στη βαρβαρότητα της παλινορθωσης αυτό ακριβώς που χρεοκόπησε κι οδήγησε σ' αυτή.

Οι πραγματικές προοπτικές του σοσιαλισμού του 21ου αιώνα χαράζονται ξεπερνώντας όλα τα χρεοκοπημένα σχήματα, χωρίς απολογητικές αλλά και χωρίς ιστορικές αμνησίες,

χωρίς αγνόηση των μαθημάτων, χωρίς παρακάμψεις της γιγάντιας επικής και τραγικής εμπειρίας των σοσιαλιστικών επαναστάσεων του 20ού αιώνα. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε τον κόσμο αν παίζουμε «κρυφτό» με την Ιστορία...

5

Η παγκοσμιοποίηση του χρηματιστικού κεφαλαίου δημιούργησε τρομερές καταστροφές αλλά δεν έκλεισε τον ορίζοντα της Ιστορίας. Το αντίθετο: προετοίμασε όρους για τη μεγαλύτερη ρήξη της ιστορικής συνέχειας, γιατί, πάνω απ' όλα, είναι *παγκοσμιοποίηση των αντιφάσεων του κεφαλαίου*.

Η ίδια η θεμελιακή αντίφαση ανάμεσα στις παγκόσμιες παραγωγικές δυνάμεις και τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής μαζί με το Κράτος-Έθνος, ή, με τους όρους των μαρξικών *Grundrisse*, η αντίφαση ανάμεσα στην τάση προς την καθολικότητα που γεννά το κεφάλαιο και τα εσωτερικά όρια που προσιδιάζουν στην ίδια τη φύση του κεφαλαίου οξύνθηκε στο έπακρο.

Εάν αυτή η κορύφωση της αντίφασης διαπερνάει, όπως είδαμε πιο πάνω, τα μύχια της ανθρωπίνης ύπαρξης, την ίδια την ανάδυση της υποκειμενικότητας, από την άλλη διαρρηγνύει τις ίδιες τις σχέσεις του καπιταλισμού με την Ιστορία —με την καθολικότητα και τη διάρκεια που αυτός έφερε στην ιστορική διαδικασία.

Συνήθως η σχέση του καπιταλισμού με το Μοντέρνο, με τη νεοτερικότητα, θεωρείται σαν μια αφηρημένη ταυτότητα. Ο Μαρξ, αντίθετα, έχει δείξει ότι αποτελούν ενότητα αντιθέτων: το κεφάλαιο «δημιουργεί την αστική κοινωνία και την καθολική ιδιοποίηση της φύσης και του ίδιου του κοινωνικού δεσμού από τα μέλη της κοινωνίας» (*Grundrisse*, ό.π., σ. 336), την τάση να ξεπεραστούν εθνικά σύνορα, οι προκαταλήψεις, «η παραδοσιακή ικανοποίηση των υπάρχουσών αναγκών και η αναπαραγωγή των παλιών τρόπων ζωής που είναι περιορισμένοι σε εγκαθιδρυμένα από καιρό και αποδεκτά με εφησυχασμό όρια» (ό.π., σ. 337), με άλλα λόγια την τάση του Μοντέρνου. Αλλά, συνεχίζει ο Μαρξ, «από το γεγονός πως το κεφάλαιο θέτει κάθε τέτοιο όριο σαν φραγμό που έχει ιδεατά ήδη ξεπεράσει, αυτό δε σημαίνει ότι το έχει ξεπεράσει και πραγματικά. Κι αφού κάθε τέτοιο όριο αντιφάσκει με τον προσδιορισμό του κεφαλαίου, η παραγωγή του υπόκειται σε αντιφάσεις που διαρκώς ξεπερνιούνται αλλά για να επανατεθούν συνεχώς. Ακόμα παρατέρα, η καθολικότητα προς την οποία ακατάπαιστα το κεφάλαιο τείνει, συγκρούεται με φραγμούς μέσα στην ίδια τη φύση του κεφαλαίου, φραγμούς που σε ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξής του θα αφήσουν να αναγνωριστεί ότι είναι το ίδιο το κεφάλαιο το μεγαλύτερο εμπόδιο στο δρόμο αυτής της τάσης, και συνεπώς θα ωθήσει προς την υπέρβασή του μέσα από τον ίδιο του τον εαυτό» (ό.π., σ. 337). Σε ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξής του —και τέτοιο είναι το στάδιο της ιμπεριαλιστικής παρακμής— η τάση του Μοντέρνου και της καθολικότητας γίνεται ασυμβίβαστη με το ίδιο το κεφάλαιο.

Στην τρίτη φάση της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης, η παγκόσμια επέκταση κι ολοκλήρωση του αφηρημένου κεφαλαίου (όπως ονόμασε ο Χίλφερντιγκ το χρηματιστικό κεφάλαιο που έχει κάνει αφαίρεση των υλικών όρων της προέλευσής του), διαμορφώνει μόνο

μια αφηρημένη, στρεβλή, εσωτερικά τεμαχισμένη, καθολικότητα, ένα ψευδο-καθολικό, φά-ντασμα κι εμπόδιο του συγκεκριμένου Καθολικού, μιας πανανθρώπινης κοινωνίας καθολι-κής χειραφέτησης.

Δεν είναι τυχαίο, ότι σ' αυτή την 20ετία της χρηματιστικής παγκοσμιοποίησης άνησαν όλα τα σαπρόφυτα του λεγόμενου *μετα-μοντερνισμού*, η εχθρότητα στο Μοντέρνο.

Στην πρώτη φάση της παγκοσμιοποίησης, στην αυγή της εποχής της καπιταλιστικής πα-ρακμής, υπήρξε ένας αναστοχασμός του Μοντέρνου που στην κουλτούρα πήρε τη μορφή του Μοντερνισμού. Η επανάσταση των κάθε είδους *avant-gardes*, ανεξάρτητα από τις προ-σωπικές πολιτικές-ιδεολογικές πεποιθήσεις του κάθε μεμονωμένου καλλιτέχνη, απηχούσε τον ίδιο το μεταβατικό χαρακτήρα της ιστορικής εποχής και συνδεόταν με χίλια ορατά κι αόρατα νήματα με τον ορίζοντα που θα ανοίξει η Οκτωβριανή Επανάσταση.

Στη δεύτερη φάση της παγκοσμιοποίησης, στη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο, υπήρξε πάλι, έστω και σε κάπως μικρότερη κλίμακα, ένας χώρος για τις καλλιτεχνικές πρωτοπορίες, που σε ορισμένες περιπτώσεις φτάσανε πάλι σε κορυφώσεις (ο αφηρημένος εξπρεσιονισμός στη ζωγραφική, το θέατρο του Μπέκετ, η μουσική του Στοκχάουζεν και του Νόνο, η ποίηση του Τσέλαν κ.λπ.).

Στην τρίτη, όμως, φάση της παγκοσμιοποίησης συνέβη το εντελώς αντίθετο από τις προηγούμενες: στο όνομα της κόπωσης από πειραματισμούς και αναζητήσεις καινοτομιών, κυριάρχησε η συντηρητική επιστροφή στο συμβατικό και η αντιδραστική εχθρότητα απέναν-τι στο Μοντέρνο —ο μετα-μοντερνισμός.

Δεν πρόκειται απλώς για πολιτιστικά φαινόμενα στην απόμακρη σφαίρα του «εποικο-δομήματος». Εκφράζουν βαθύτατες ιστορικές τάσεις, την ίδια τη ρήξη του καπιταλισμού με τη νεοτερμικότητα και την καθολικότητα, με τις οποίες συνδέθηκε από τη γένεσή του την ίδια. Αυτή η ρήξη περνάει τώρα από τη φάση της μετα-μοντέρνας εχθρότητας σ' αυτή της αντι-μεταμοντέρνας επίθεσης και παλινδρόμησης σε μια προ-μοντέρνα βαρβαρότητα, όπου τελετουργίες στο ξόανο του Ξάνγκο ξορκίζουν το κραχ από τα μοντέρνα χρηματιστήρια.

Η παγκοσμιοποίηση των αντιφάσεων του κεφαλαίου έχει φτάσει πια στο σημείο της έκρηξής τους. Από τα μέσα ήδη της δεκαετίας του '90, η χρηματιστική παγκοσμιοποίηση άρχισε να δείχνει σημάδια εξάντλησης. Στο οικονομικό πεδίο με μια σειρά χρηματιστικά σοκ: την κατάρρευση, πρώτα, του μεξικάνικου πέσο το 1994-95 κι αργότερα με το διεθνές κραχ στην Ασία το 1997, τη χρεοκοπία της Ρωσίας το 1998, την κατάρρευση του βραζιλιά-νικου ρεάλ και την κρίση στη Λατινική Αμερική το 1999 κ.λπ. Στο κοινωνικό πεδίο με ένα νέο κύμα ριζοσπαστισμού και κοινωνικών αγώνων: την εξέγερση των Ζαπατίστας, τις μα-ζικές απεργίες στη Γαλλία το 1995-96, τη λαϊκή εξέγερση κι ανατροπή της 30χρονης ματω-βαμμένης αντικομμουνιστικής δικτατορίας του Σουχάρτο στην Ινδονησία το 1998 κ.ά. Σε ένα άλλο επίπεδο, ο πόλεμος του ΝΑΤΟ κατά της Γιουγκοσλαβίας, ο πρώτος πόλεμος στη μεταπολεμική Ευρώπη, σημαδεύει ακριβώς την έκρηξη όλων των αντιφάσεων που αναπα-ρήγαγε σε διευρυμένη, πλανητική κλίμακα η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση.

Στις παραμονές του νατοϊκού πολέμου στα Βαλκάνια, ανώτατοι αξιωματούχοι της κυ-βέρνησης Κλίντον παραδέχονταν ότι η ευφορία και η θριαμβολογία των καπιταλιστών στις αρχές της δεκαετίας του '90 είχε δώσει πια τη θέση της στην περίσκεψη για τους φόβους από ένα χαοτικό διεθνές περιβάλλον και προπαντός από την εμφάνιση «δυνάμεων αντίθε-

των στην παγκοσμιοποίηση» (βλ. Σ. Μιχαήλ, Το ΝΑΤΟ, η παγκοσμιοποίηση και ο πόλεμος, Ομιλία στο Βελιγράδι, 19 Μαΐου 1999, δημοσιεύεται στην *Επαναστατική Μαρξιστική Επιθεώρηση*, Νο 4, Ιούνιος 1999, σ. 14-19).

Μέσα από τις εντεινόμενες κοινωνικές λαϊκές αντιστάσεις και τα αδιέξοδα του ίδιου του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, οι όροι που αφάνιζαν τα εμφανιζόμενα στοιχεία υποκειμενικότητας μετατρέπονται στο αντίθετό τους. Αντικειμενικές αντιφάσεις, κοινωνικές συγκρούσεις, ιστορικές εμπειρίες, που συνδέονται τώρα με την εξάντληση της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης, εσωτερικεύονται και προωθούν με νέους όρους τη διαδικασία υποκειμενοποίησης.

Η ίδια η χρηματιστική παγκοσμιοποίηση αποδεικνύεται μια εξαιρετικά αντιφατική διαδικασία *μετάβασης*: με τη διευρυμένη αναπαραγωγή των αντιφάσεων του κεφαλαίου σε πλανητική κλίμακα, την κρίση του Κράτους-Εθνους, την παρακμή του νόμου της αξίας-εργασίας που προωθεί, αποτελεί διαδικασία κρίσης και αποδιοργάνωσης του παλιού τρόπου παραγωγής και συγκέντρωσης υλικών εφοδίων για το νέο. Αντίστοιχα, ενώ με την κυριαρχία απο-αντικειμενοποίησης αποδιοργανώνει τη διαδικασία υποκειμενοποίησης, η στενότερη καθολική συνάφεια και παγκόσμια αλληλεξάρτηση των κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών που εγκαθιστά, δημιουργεί τους διεθνείς όρους μιας νέας υποκειμενικότητας ικανής να υπερβαίνει τον ορίζοντα του καπιταλισμού.

Η γένεση μιας επαναστατικής υποκειμενικότητας με στόχους και δράση για την καθολική ανθρώπινη χειραφέτηση, πέρα από την παγκοσμιοποιημένη αθλιότητα και την ολική αλλοτριώση, δεν μπορεί, από τη φύση της ίδιας της λειτουργίας της, να είναι μια εθνική διαδικασία, αλλά μόνο *διεθνής*.

Συνδέοντας τις τύχες όλης της ανθρωπότητας, από το ένα άκρο του πλανήτη στο άλλο, ο παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός συγκαλεί από όλες τις ηπείρους της γης τους κολασμένους και συνενώνει τους νεκροθάφτες του.